

Book review**Türk ütopyalarının serüveni***Cengiz EKİZ[▲]Assoc.Prof.D., Department of Public Administration
Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey
ekiz_c@ibu.edu.tr, ORCID 0000-0001-9649-089X**Received date:** 07.12.2020 **Accepted date:** 22.12.2020**Suggested citation:** Ekiz, C. (2020). Türk ütopyalarının serüveni [The adventure of Turkish Utopias]. Book review of "Mete, E. (2020). *“Modernleşme Işığında” Türk Ütopyaları*. İstanbul: Urzeni Yayınevi”, *Journal of Politics, Economy and Management* 3(2), 70-73.**Book:** Mete, E. (2020). *“Modernleşme Işığında” Türk Ütopyaları*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.**The adventure of Turkish utopias****Abstract:** This study is a book review on Mete (2020). Through this work, the evolution of Turkish utopias is briefly discussed. Regarding Turkish utopias, administrative and biopolitical elements are also examined.

Edebiyatın hayatın üzerindeki gücü şimdiye değin hep tartışıla gelmektedir.¹ Bu açıdan düşünüldüğünde, ütopyalar da edebiyatın asli parçaları kabul edilmelidir. Ancak burada küçük ama önemli bir ayrımı dikkat çekmektedir: Ütopyalar edebiyat için olduğu kadar sosyal bilimler için (özellikle kamu yönetimi ve siyaset bilminde) de önemli toplumsal düzen tasvirleridir. Öyle ki, bu kurgular, kiminde rüya, kiminde bilinmeyen bir ada, kiminde gezegen veya başka bir dünya, diyar olarak karşımıza çıkar. Ama hepsinde bir ati ve bir mazi, yani geçmişin, kaybedilmiş zamanın, güzel veya meşum yılların döngüsünde, kendine bir milat yaratıp, çoğunlukla geleceğe uzanan bitmeyen bir arzu. Ütopya çalışmalarının büyük filozofu Ernst Bloch’un *Umut İlkesi*’den ödünç alarak söylersek, ilk başta, “boş başlarız!” (Bloch, 2013, s.41). Ütopyacı düşüncenin özünde şu vardır: Geçmişin karanlık yükünü bir çırpıda, örneğin bir rüyada atıveren, o rüyada yepyeni bir dünya kurma arzusu.

Emre Mete’nin *“Modernleşme Işığında” Türk Ütopyaları* adlı kitabı, 19. Yüzyılın Türk-Osmanlı örnekleriyle Tanzimat Edebiyatının etkisiyle derinleşen Türk ütopyalarının, rüyaların içinde yaşayan ideallerin, özellikle Ziya Paşa, Namık Kemal’in rüya temaları, Gaspıralı İsmail’in Endülüs ve kadın ütopyaları örnekleri ile bir toplumsal düzen hayaline nasıl uzandıklarını analiz etmektedir. Öte yandan da Millî Mücadeleye uzanan bir ruhu yansıtan iki ayırt edici ütopyada, bu sorunsalı, Turan ve Anadolu hayalleri ile tartışmaktadır. Gelecek kurgusunun, iki dahi kadın yazar tarafından çizilmesi ve bizim bugün onları hala okuyor olmamızın nedeni, önerdikleri düzenin veya ideallerinin zamanının ötesine geçmesidir. Osmanlı’nın son yüzyılında yaşanan gelişmelerin etkisiyle batı dünyasına özenen bu eserler, dünya kapitalizmine yetişme telaşına düşen bir devletin bu çaresizliğini aşma arzusunu da yansıtır. Kimisi çareyi doğuda kimisi de batıda arar.

İlerlemeci düşünce, kapitalist dünyaya eklenme tartışmalarıyla paralel olarak, neredeyse Osmanlı devletinin son döneminin bütününe yayılmıştır. Mevcut kültürü, değerleri yitirmeden bir yakalama telaşı, o dönemin bütün Osmanlı-Türk münevverlerine sinmiştir. Fakat Halide Edip ve Müfide Ferit gibi iki ustanın ortaya koyduğu bu eserler, Osmanlı’nın içinde bulunduğu çaresizliği,

* Bu incelemenin ilk hali, (Mete, 2020, ss.11-16)’da önsöz olarak yer almıştır.

▲ Correspondence author. Bolu Abant İzzet Baysal University, Gököy Campus, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Tel: +90 (374) 254 10 00 (1432)

¹ Edebiyat mı hayatı etkiliyor, yoksa (zaten) hayat mı edebiyatı yaratıyor? Bunun tek bir yanıtı yok elbette. Susan Sontag’ın çok bilinen mottosu bunu açıklar niteliktedir: *Edebiyat özgürlüktür!* İlk çevirisi, 20.12.2003’te *Post-Express* Dergisinde yayınlanan konuşma, bkz. (Sontag, 2003).

açmazı, sanki yeni bir dünya, yeni bir ülke hayaline ve hatta idealine çevirme gayreti içindedir. Bir de buna Halide Edip'in daha sonraki yıllarda Milli Mücadele sürecinin bizzat bulunduğu gerçeği düşünülürse bu soruna bakış açısı daha iyi anlaşılacaktır. Halide Edip'in *Yeni Turan*'ı, Anadolu'nun kurtuluş yolunun kendi gücüyle gerçekleşeceğini, daha 1912'de, öngörmüştür.

Aslında Modern Türk düşünce tarihi içindeki sallantıların, geçişlerin, sancılı izlerini bu eserlerde görebiliriz. Türk-İslamcı, Osmanlı-İslamcı, Türkçü-Turancı, Türkçü-Anadolucu olarak adlandırabileceğimiz birçok siyasal akım veya zihniyet modelinin izleri bu eserlere yansımıştır. Bu eserler, bir açıdan kendi dönemlerine göre cesur sayılabilecek kurgulardır. Örneğin, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın kendi dönemlerinde yaşadıkları zorluklar, baskılar düşünülürse, ortaya konulan ütopyalar, yeni bir toplum hayalinin ve dönemin yenilikçi, batıcı fikirlerinin bir yansıması olmuşlardır. Yazarın deyişiyle Namık Kemal ve Ziya Paşa, "...rüya aracılığıyla saklı kalan toplumsal eleştirileri gün yüzüne çıkarmışlar ve bu yolla alternatif çözüm önerisi de sunabilmişlerdir" (Mete, 2020, s. 134). Osmanlı-Türk modernleşmesinin tipik bir zihniyet yansıması olan rüya teması, aynı zamanda bir yönetim modeli önerisidir. Osmanlı aydını, ütopya kavramı ile oldukça geç karşılaşmış, üstelik bunu kendine göre biçimlendirmiştir. 19. Yüzyılın Osmanlı aydınları, "Hayal", "Muhayyelat", "Habname", "Vakıname" gibi adlandırmalarla kendine özgü bir tarz yaratmışlar ve ütopya düşünceinin "yerli" versiyonlarını, "siyasi rüyaları" imal etmişlerdir (Usta, 2014, ss. 66-67).

Bu kolektif rüyalar, aslında, Meşrutiyeti (anayasal monarşi) ilan ederek (1876) batı tipi reformlar yapan, tebaasının uyanışını temenni eden bir yönetim arzusunun bilinçaltını temsil ederler. Yazara göre ilerde yurttaş olacak özne işte tam burada belirir. Tam da kitapta Ziya Paşa'dan alıntılanığı gibi: "*Özetle millet meclisinin açılmasını halkın gözününün açılmasına bağlı tutmaktansa, halkın gözününün açılmasını, millet meclisinin teşkiliyle alakalı bilmek daha anlaşılırdır*" (Usta, 2014, s. 171).

Araç-amaç çakışması rüyalarda olur, çünkü tebaa bu ferah hayatı, ancak "rüyasında görür". Benzer bir rüya "hürriyet" (*didar-ı hürriyet*) için kendini feda eden bir melek suretinde Namık Kemal'in *Rüya*'sında vücut bulur. Ayrıca onun şiir dili, bu kısacık ütopyasında oldukça etkilidir. "*Ey Gaflet uykusundakiler! Ey sefalete alışmışlar! Ey esaretle bağlanmaya tapanlar! Ey alçalmayı seçen korkaklar! Ey her alçaklığı işleyenler! Gözlerinizi mahşerin sabahında mı açacaksınız? Gerdanınızdaki esaret zincirini cehennem sahibine teslim etmek için mi saklıyorsunuz?*" diyerek bilincin, ancak gerçek uyanışta mümkün olduğunu söylemektedir (Usta, 2014, s. 196). Artık bu aşamadan sonra, ister rüya olsun isterse de gerçek, ilerleme ve modernleşmenin önüne, hiçbir kuvvet çıkamayacaktır. Hürriyet aşkı, artık, Osmanlı'daki tüm tikanıkların önünü açmaya muktedir bir müsekkindir.

Modernleşme sürecinin hem Osmanlı'nın zihniyet modeliyle ile ters düşmemesini hem de Batılı anlayış ile hemhal olmasını isteyen başka bir yazar İsmail Gaspıralı'dır. Gaspıralı (2015) ütopyasında, İslam-Doğu dünyasının "altın çağ" hayali olan Endülüs'ü aramaktadır. Batılı ütopyalar için bolluk diyarı olan *Eldorado*, *Cockayne* ne ise Müslümanlar için de *Endülüs* odur. Gaspıralı'nın eseri, adıyla da bu imgeleri çağrıştıran, *Darürrahat Müslümanları*'dır. *Darürrahat Müslümanları*, basbayağı Avrupalı bir ütopya ki, mekânı yine bir Avrupa diyarı olan İspanya'dadır. Osmanlı'nın 19. Yüzyıldaki mezurasıyla ölçülemeyecek denli ileri bir anlayışa sahip olan Gaspıralı, kadınların erkeklerin rollerini değiştirdiği, eşit imkânlarla sahip olduğu başka bir ütopya tasarlar: *Kadınlar Ülkesi*. Kadınların bu düzende ne kadar ezildiklerine, onları, erkeklik rolleri ile yer değiştirerek teşhir etmek ister. Bu anlamda *Kadınlar Ülkesi*, zamanının şartlarında oldukça cesur bir ütopya (Usta, 2014). Bir önceki ütopyanın devamı gibidir. Gaspıralı, her iki ütopyasında da toplumun inşası, nüfusun kontrol edilmesi, gözetimi kolaylaştıran mekân tasarımlarıyla sanki biyopolitik² bir düzen hayal etmiştir (Mete, 2020).

² Biyopolitika, Michel Foucault'un iktidar analizi kapsamında geliştirdiği bir kavramdır. Foucault'a göre, siyasal bir amaç olarak cinsellik, yaşamın bütün siyasal teknolojisinin merkezinde yer alır. Çünkü, beden disiplin altında tutulması iktidar açısından hayati niteliktedir. Bedenin terbiye edilmesine yönelik iktidar yöntemleri, biyolojik enerjinin tasarrufu ve politik bedende cisimleşmiş nüfusun düzenlenmesine bağlıdır. Tam bu noktada biyopolitikadan söz edilebilir. Sadece cinsellik yoluyla bedenin kontrolü değil, aynı zamanda emek gücünün de kontrol altında tutulması gerekir. Bütün bunlar, beden üzerinde sayısız mikro-iktidar alanlarının oluşmasına yol

19. yüzyılda, Gaspıralı'daki modernleşmenin kadın yüzünü temsil eden karakterler, bu kez yirminci yüzyılda, Halide Edip'in Anadolu'sunda "kurtuluş" hayalinin öznesine dönüşürmüştür. 1913'te yayınlanan *Yeni Turan*, o dönemin hürriyet mücadelesini de yansıtmaktadır. Yaşadığı dönemde hem iyi bir konuşmacı hem de çok usta bir yazar olan Halide Edip Adıvar, 1908 Jön Türk Devrimi'nin heyecanını derinden yaşarken, İstanbul'un işgaliyle büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır (Adıvar, 2018; 2020). Daha sonraki yıllarda yazacağı *Ateşten Gömlek* adlı romanında bu hissiyatı çok iyi anlatır ve Osmanlı'nın artık, yıkılan bir hayal olduğunu, yeni ümidin ise Anadolu'nun kurtuluşunda bulunduğunu bir Kurtuluş Savaşı güncesi gibi anlatır. *Yeni Turan*'da kadın kimliği, hem haklarının peşinde koşan bir özne hem de bir milletin kurtuluş ümidini temsil eden bir etnisitedir. *Yeni Turan*, bir yönüyle Türkçü akımların etkisiyle yazılmış olsa da aslında "Anadolucu" diyebileceğimiz bir ütopyadır. Döneminin fikir akımlarını, zihniyet dünyasını ustalıkla özetleyen Halide Edip hayalini, Prens Sabahattin'in liberal fikirlerinin etkisiyle adem-i merkezîyetçi, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in etkisiyle Türkçülüğün modernize edilmiş İslamcılık versiyonunda kurar. Adında Turan geçse de bu, Anadolu sınırlarında kalan bir hayaldir; Pan-Türkist (Turancı) bir ideal (mefkûre) değildir. Halide Edip, bu yönüyle, bir tür "Anadolu Turanı" tasarlar. *Yeni Turan*'da Halide Edip, aldığı modern eğitimin etkisiyle, gelişmiş, uygar kadının arzularını önemseyen ve onun geleneksel toplumdaki ezilmişliğini reddeden, yenilikçi bir arayış yaratarak, eski zihniyetle hesaplaşan "ilerici" bir toplum düzenini tahayyül eder. Osmanlı kimliğinin yerine, yenilikçi, modern bir ulus-devlet kimliği koyar. Böylelikle, Osmanlı'nın kaçınılmaz çöküşünden sonra yeni bir ülke/millet doğacaktır.

Bir başka kurtuluş modeli ise Müfide Ferit Tek (2002)'in kaleminden çıkmıştır. Yusuf Akçura'nın fikirlerinin yoğun etkisiyle yazılmış bir ütopya olan *Aydemir*, Osmanlı'nın çöküşüne bir tepki olarak Türkçü/milliyetçi tezler üzerine kurgulanmıştır. Halide Edip'ten farklı olarak, Müfide Ferit'te kurtuluşun yolu, Anadolu coğrafyasını aşan bir Turan hayaline dönüşür. Eser yayımlandığında, Osmanlı'nın ölüm döşeğinde yatan, yenilmiş, savaşlardan yorgun hali, kurtuluş hayalinin odağını Anadolu'dan ziyade orta Asya'ya doğru çevirmesine neden olur. Halide Edip'teki Anadolu Turanı, bu eserde Pan-Türkistleşir ve tam olarak Turanlaşır. Müfide Ferit'e göre bunun en önemli nedeni, Anadolu kirlenmiş ama Türkistan kirlenmemiş olmasıdır. Halide Edip'teki kültürel milliyetçilik burada, etnik temele, ırka daha çok vurgu yapar. *Aydemir*, bir tür "mesiyanik", kurtarıcı rolüne bürünmüş bir metindir. Öyle ki, Romanın ana karakteri Demir, bir süre sonra kurtarıcı "Aydemir Han"a dönüşür. Müfide Ferit belki farkında olmadan Türkçü anlamda bir "kurtuluş teolojisi" inşa etmiştir. Mete'nin bu esere odaklanması, Türk düşünce tarihindeki zihniyet modellerinin kavranması açısından önemli bir katkıdır.

Özetle, ütopyalar, buradaki modelde, yol gösterici ve döneme özgü siyasal akımların kavranması açısından da analitiktir. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk modernleşmesindeki, sallantıları, yarılmaları, bocalamaları kısmen kavrayarak, bunun nasıl bir kurtuluş stratejisine evrildiğini görmek, bir de buna edebi lezzetlerle tanıklık etmek, dönemin sorunları ütopyalarla kavramak açısından önemli görünmektedir. Ayrıca, Osmanlı-Türk modernleşmesine yönelik tartışma, burada özne/birey kavramsallaştırması üzerinden yapılmakta, bu da eseri özgünleştirmektedir. Aslında, "özne" modeli aslında, tarihsel olarak yurttaş kategorisinde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden kitabın peşinde olduğu soruda beliren özneleşme biçimleri/pratikleri, Foucault'nun iktidar ve özne sorunsalına karşılık gelir. Yazar, bu kaynak suyundan çokça yararlanmış, biyopolitiğin toplumsal düzen kurgusuna katkısını inatla irdelemiştir. Kitap, "Foucaultyen" (yazarın kullandığı şekliyle) yönetimsellik kavramını, bireyi liberal bakış açısından kurtararak, iktidarı, toplumsal ilişkiler matrisinin içinden (Foucault'un meşhur deyişle anlamak gerekirse, "iktidar her yerdedir"), hem de tarihselleştirerek analiz etmesi, katkı sağlayıcı niteliktedir (Foucault, 1993, s. 99). Bu sayede, modernleşmeyi salt kurumsal dönüşümler bağlamına hapsedmiş ve tarihi de kurumsal gelişmelerle okuyan birçok liberal yaklaşım da aşılabılır. Bir kez daha ifade etmek gerekirse, bu eser, Türkiye'deki zihniyet dünyasının özne boyutunu aşan toplumsal evrimini bilimsel cesaretle tartışan bir özelliğe sahiptir. Mete (2020), karmaşık iktidar

açar. Ama aynı zamanda bu iktidar alanları, kitlesel önlemlere, toplumun tümünü kapsayan düzenlemelere ve müdahalelere de olanak sağlar. Daha kapsamlı bir tartışma için bkz. (Foucault, 1993, ss. 149-150; Lemke, 2013, ss. 15-23; Özmakas, 2018, ss. 118-127).

sorunsalını, salt siyasal boyutta değil, aynı zamanda bu sorunsalın temas ettiği yönetim tertibatını ve bunun toplumsal sonuçlarını da ele alabilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, okunması yararlı, incelenmeye değer bir eser çıkmakta karşımıza. Günümüzde sosyal bilimler alanında, Türk ütopyaları hakkında yazılmış kaynakların azlığı dikkate alınacak olursa, “*Modernleşme Işığında*” *Türk Ütopyaları*, dikkate değer bir nitelikte eser sayılmalıdır.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (2018). *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Can Yayınları.
- Adıvar, H. E. (2020). *Yeni Turan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bloch, E. (2013). *Umut İlkesi*. Cilt-1 (Çev. T.Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (1993). *Cinselliğin Tarihi*. Cilt-1 (Çev. H.Tufan). İstanbul: Afa Yayınları.
- Gaspıralı, İ. (2015). *Seçilmiş Eserler-1: Roman ve Hikâyeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*. (Çev. U. Özmakas). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mete, E. (2020). “*Modernleşme Işığında*” *Türk Ütopyaları*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Özmakas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sontag, S. (2003). <https://acikradyo.com.tr/arsiv-icerigi/edebiyat-ozgurluktur> (Erişim Tarihi: 29.11.2020)
- Tek, M. F. (2002). *Aydemir*. İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Usta, S. (2014). *Türk Ütopyaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.